

PETR
ILJIČ
ČAJKOVSKIJ
PIKOVÁ
DÁMA

Petr Iljič Čajkovskij:

PIKOVÁ DÁMA

Opera o třech dějstvích.

Libreto podle A. S. Puškina napsal Modest I. Čajkovskij.

Dirigent

Režisér

Choreograf

Výtvarník scény

Výtvarnice kostýmů

Sbormistryně

Hudební příprava

Inspicient

Text sleduje

Jazykový poradce

Jan Šrubař

Alexandr Nikolajevič Zykov j. h.

Ivan Hurych

Jan Vančura j. h.

Romana Tůmová j. h.

Lenka Živocká

Jana Hajková, Jana Hrušková

Libor Kuča

Hana Navrátilová

Irena Rozsypalová j. h.

Vedoucí umělecko-technického provozu Stanislav Muntág. Vedoucí dekoračních dílen Marcela Kožušníková, vedoucí krejčovny Alena Kantorová. Jevištní mistři Jan Benek a Antonín Krajíček, mistr osvětlení Zdeněk Osif, mistr elektroakustiky Bořivoj Wojnar. Mistr vlásenkárny Renáta Helmešová, mistr garderoby Růžena Mauzerová. Rekvizity Zdena Hončová.

Heřman	Alojz Harant j. h.
Hrabě Tomskij	Marcel Kučera
Kníže Jeleckij	Jaroslav Kosec
Čekalinskij	Jakub Tolaš
Surin	Vojtěch Kupka
Čaplickij	Sergej Zoubkevitch
Narumov	Jiří Halama
Plutus	Václav Morys j. h.
Hraběnka	Dalibor Hrdá
Líza	Václav Živný
Pavčina	Rudolf Bátorla
Guvernantka	Zdeněk Lazar
Máša	Jiří Čep
Chloe	Josef Fryščák j. h.
Dafnis	Jaroslav Kosec
Majordomus	Jakub Tolaš
(Obřadník)	Tamara Brummerová
	Bohuslava Návrátová
	Eva Dřízgová
	Iwona Noszyk
	Tamara Brummerová
	Victoria Maifatová
	Olga Markelová
	Anna Szpyrcová
	Gabriela Lojková
	Alice Valterová
	Alina Farná
	Pavla Hrušková
	Tamara Brummerová
	Victoria Maifatová
	Rudolf Bátorla
	Zdeněk Lazar

Premiéra 15. června 1996 v 19.00 hodin v Divadle Antonína Dvořáka

Orchestr a sbor NDM

Koncertní mistr Václav Hlosta

Spoluúčinkuje dětský operní sbor pod vedením Lenky Živočké

DĚJ OPERY

1. jednání

Jarním parkem se nesou hlasy dětí.

Důstojník Surin neměl předchozí noci právě štěstí v kartách. Hernu navštívil i Heřman, aby mlčky sledoval hru ostatních. Dnes je zasmušilejší než jindy. Příteli Tomskému svěruje příčinu svého trápení: miluje neznámou dívku - šlechtičnu - on, zcela nemajetný! Marná láska ho zbavuje radosti ze života. Ke všemu ještě zjišťuje, že jeho neznámou představuje kníže Jeleckij přátelům jako svou nevěstu.

Líza v parku doprovází svou babičku, vznešenou, starou hraběnkou. Obě ženy jsou znepokojeny palčivým pohledem Heřmana, který začne žárlit na urozeného a bohatého soka.

Tomskij vypráví příběh hraběnky, v Petrohradě známé jako Piková dáma.

V mládí žila v Paříži, byla krásná, obletovaná muži, ale měla pověst vášnivé hráčky karet. Jednou prohrála celé jmění. Jistý šlechtic, její zamilovaný ctitel, hraběnce údajně za milostnou schůzku prozradil karty, potřebné k výhře a ona pak skutečně vyhrála své peníze zpět. Tajemství hry prozradila manželovi, později kterémusi milenci. Ve snu byla varována, že zemře, pokud trojici karet prozradí ještě třetímu muži, „planoucímu láskou“. Od té doby hraběnka zanechala hraní.

Pobavení důstojníci v žertu škádlí Heřmana, že má skvělou příležitost získat hraběncino umění úspěšné hry. Tomského vyprávění o kartách vzbouří Heřmanovu fantazii, je jimi zaujat stejně jako vášní k Líze.

Líza, ještě nedávno šťastná, stojí zádumčivě v den zasnub stranou od svých družek. Myslí jen na Heřmana, kterého se obává a zároveň je jím přitahována. Svěřuje se noci - nač skrývat, že v srdci nosí obraz jiného? Náhle stojí před Lízou Heřman sám, žádá ji, aby ho vyslechla. Líza uvěří vášnivému citu - sama ho opětuje.

Hraběnka, vyrušena hlukem, stojí ve dveřích, Heřman je nucen se skrýt. Po hraběncině odchodu přes nebezpečí vyzažení Líza podlehne Heřmanovu vášnivému projevu.

Druhé jednání

Společnost se baví na maškarním plese v paláci a nikdo netuší, jaké skryté drama zde probíhá...

Kníže Jeleckij vycítí Lízino změněné chování. Jako čestný muž chce snoubenku uklidnit svou láskou a bezpečnou oporou pro život. Líza je zcela zaujata Heřmanem a Heřman zas vidinou velkého majetku, který vyhraje v kartách a jako boháč předstoupí před Lízou. Jen musí znát tajemné tři karty!

Hosté plesu jsou pozváni k pastýřské scéně:

- Upřímná pastýřka Chloe zamítla Pluta a zvolila si chudobného Dafnise.-

Líza jedná proti konvencím, předá Heřmanovi klíč od tajných dveří, vedoucích z hraběnciny ložnice do jejího pokoje, kam může Heřman v noci přijít před hraběnciným návratem.

Ples pokračuje velkolepým příchodem cara.

Heřman v hraběnině komnatě věří, že nadchází jeho osudová chvíle, před portrétem někdejší krasavice si dodává odvahy.

Hraběnka se vrací z plesu velmi unavená. Usíná ve vzpomínkách na zašlou slávu svého mládí, kdy okouzlovala Paříž... Vyruší ji Heřman. Zprvu snažně prosí, aby mu odhalila tajemství tří karet, vždyť ona již v životě nemá co ztratit... Stará žena jen hrozivě pozoruje vetřelce. V rozrušení jí Heřman hrozí pistolí, vymáhá její tajemství, hraběnka se hrouť. Zemře, aniž promluvila.

Líza je přesvědčena, že hraběnku zabila Heřmanova touha po penězích, silnější než jejich láska, cítí se zrazena a Heřmana vyhání.

Třetí jednání

Heřman čte v kasárnách Lízín vzkaz, aby přišel o půlnoci na nábreží, není-li vinen smrtí její babičky.

Heřmana trápí výčitky svědomí. Blouzní, děsí ho představy pohřbu hraběnky. Její stín mu dává svolení ke sňatku s Lízou a prozrazuje tři karty, které mu přinesou výhru: „trojka - sedma - tůz“ (eso).

Heřman jako štvaný spěchá na nábreží Něvy, kde ho očekává Líza. Po vřelém přivítání ji Heřman přemlouvá, aby ho doprovodila do herny, nechtěl hraběnce ublížit, ona to konečně pochopila a prozradila mu tajemství tří karet, byť po smrti...

Líza cítí, že Heřman je ztracen a ona s ním.

V zoufalství se vrhá do Něvy.

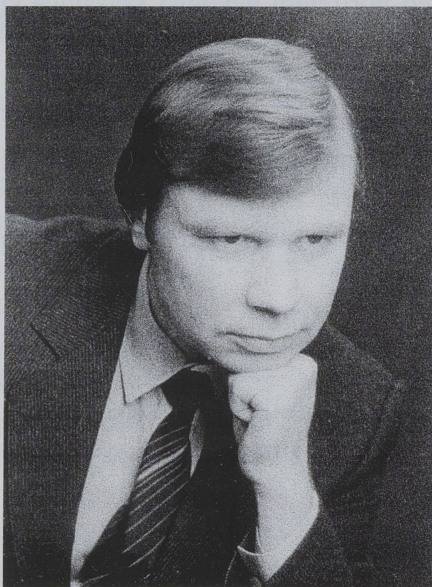
Důstojníci se v herně připravují k sázkám. Přítomen je též kníže Jeleckij: nemá-li štěstí v lásce, může ho potkat ve hře!

Nechybí ani Heřman - jeho jednání všechny překvapuje: sází veškeré úspory na trojku - vyhrává - sází dvojnásobnou částku na sedmu - vyhrává opět. Nikdo s ním již nechce hrát, jen Jeleckij, aby si s Heřmanem vyřídil osobní účty...

Heřman sází naposled, ale místo vítězného esa svírá v ruce pikovou dámu, připomínající hraběninu pomstu. Heřman, zasažen nečekanou prohrou, umírá vlastní rukou. Než zemře, prosí za odpuštění knížete i Lízou.

-MT-

SLOVO REŽISÉRA

Jmenuji se Alexandr Zykov. Narodil jsem se 18. července 1946 v Rusku.

Roku 1965 jsem absolvoval konzervatoř v Omsku, 1971 jsem ukončil studia na Institutu umění - divadelní fakultu - v Moskvě. 1976 jsem absolvoval Institut divadelního umění (GITIS), fakultu hudební režie u prof. I. Tumanova, režiséra Velkého divadla, nár. umělce SSSR. Začal jsem pracovat jako režisér v operním divadle města Nižnij Novgorod (Gorkij) a zároveň jsem vyučoval v divadelním studiu při Vysoké škole múzických umění. Od r. 1985 pracuji jako hlavní režisér Divadla opery a baletu ve Voroněži a učím na divadelní fakultě Institutu umění. Režiroval jsem řadu představení v četných městech Ruska, vícekrát jsem hostoval se svými představeními v Moskvě a Leningradě (Sankt-Peterburgu).

V průběhu dvaceti let práce v divadle jsem nastudoval více než 40 představení hudebních (oper, operety, muzikály) i činoherních.

- *Pikovou dámu Čajkovského považuji za mystické operní drama. „Co je náš život? - Hra!“ - zpívá v závěrečné árii Heřman. V jeho pojetí je lidský život hříčka v rukou osudu. V 1. obraze opery uslyší Heřman legendu o třech kartách a nevědomky se stává oním „třetím“, který má staré hraběnce ušetřit smrtelný úder jako trest za dávný hřích. Osud ho určí za vykonavatele rozsudku a odhalí mu tajemství tří karet pod jednou podmínkou*

- musí se oženit s Lízou! Ale posedlost hrou v karty a penězi vítězí nad láskou, Heřman odmítá Lízu a způsobí, že dívka v zoufalství spáchá sebevraždu. Pravidla hry jsou opět porušena, a to již nedávná oběť - hraběnka - se stala z vůle vyšších sil nástrojem msty. Její přízrak, objevivší se v herně, změnil vítěznou kartu - eso - v pikovou dámu. - Děj končí skolem hrdiny. Ponurý příběh o třech kartách se uzavírá...

Heřman se probouzí z noční můry. Jeho poslední slova, vyjadřující touhu po odpuštění, náleží Líze jako symbolu čistoty. Stejně tak prosí nebeské sbory Boha, aby prominul Heřmanovi, zvoleného osudem za nástroj msty.

Opera končí hudebním tématem lásky, tématem očisty hrdinovy zmučené duše.

Alexandr N. Zykov

Přel. -MT-

Petr Iljič ČAJKOVSKIJ (1840-1893), první ruský skladatel - profesionál, který hudbu dokonale ovládal. Po právnickém studiu pracoval na ministerstvu spravedlnosti v Petrohradě. Úřednické místo vyměnil za studium na konzervatoři, po jeho ukončení vyučoval hudební teorii na konzervatoři v Moskvě. Prvními skladbami příliš nezaujal, skutečné nadání se u Čajkovského rozvinulo až ve zralejším věku. Dopisové přátelství s mecenáškou, zámožnou a kultivovanou šlechtičnou N. von Meckovou, bylo spojeno s dlouhodobým příjmem, aby se jako volný umělec mohl věnovat jen komponování.

Čajkovskij miloval původní ruskou kulturu, ve zpěvnosti a rytmech lidové hudby nacházel sám inspiraci pro vlastní tvorbu, ale nepoužíval folklorních prvků do té míry jako skladatelé Mocné hrstky (Borodin, Musorgskij, Rimskij-Korsakov a další), spíše usiloval o to, aby Rusku přiblížil velké tradice hudby západoevropské. Z klasiků mu byl nejbližší W. A. Mozart. Radostné průzračné tóny vídeňského génia často léčily rány v citlivé duši ruského hudebníka. (Odvděčil se později suitou Mozartiana, Rokokovými variacemi pro violoncello a orchestr a půvabnou pastýřskou mezihrou v opeře Piková dáma.) - Nacházel souznění s francouzskou hudbou - jeho matka byla polovičnická Francouzka - cenil si H. Berlioze, Ch. Gounoda, projevoval nadšení nad Bizetovou Carmen. Vracel se často k J. Massenetovi, jehož citová dramata ho zaujala hloubkou i poesíí. Wagnerovy reformy zůstaly Čajkovskému cizí mimo princip příznačných motivů. Obdivoval Chopina. F. Liszt a B. Smetana mu otevírali cestu k programní hudbě, která mu byla blízká.

P. I. Čajkovskij komponoval písně, komorní, orchestrální a symfonická díla, opery i balety. Dospěl k osobitému rusko-evropskému pojetí novoromantismu. V proslulých symfoniích zní charakteristická slovanská šíře i podmanivá emocionalita, jakási zvláštní nostalgie, žal, jímž byla poznamenána skladatelova rozporuplná osobnost. Formální vytržbeností vrcholných orchestrálních děl a technickou náročností instrumentálních koncertů si získal obdiv obecnstva všude v zahraničí, zvláště, když se zdržoval ve městech, která vynikla jako hudební centra. Na světová jeviště rovněž rychle pronikaly mistrovské balety Labutí jezero, Šípková Růženka a Louskáček pro krásu pohádkového děje a poetické hudby.

Evropa v díle P. I. Čajkovského objevovala hodnoty ruské národní hudby.

K Čechům i k českým hudebníkům, zejména k Antonínu Dvořákovi, Karlu Bendlovi a k houslistovi Ferdinandu Laubovi měl Čajkovskij velmi srdečný vztah. Osobně třikrát navštívil Prahu, kde byl přijímán s nevšední úctou. Roku 1882 zde byla uvedena opera Panna Orleánská podle Schillerova dramatu, na scéně Národního divadla sám dirigoval Evžena Oněgina a v r. 1892 v Praze zazněla jako česká premiéra Piková dáma.

P. I. Čajkovskij zůstal do konce života tragicky rozpolceným člověkem, zmítaným vnitřními konflikty. Zemřel ve třiapadesáti letech za nejasných okolností v listopadu 1893 v Petrohradě, nedlouho po uvedení Patetické symfonie h moll.

PIKOVÁ DÁMA - opera s tajemstvím a záhadami

- Od 17. století se z Itálie a Francie do celé Evropy šířily karetní hazardní hry (faraon, taroky, jednadvacet aj.). Hrávalo se o vysoké částky v hernách i soukromých palácích. Šlechtici a důstojníci přicházeli o celé majetky. -

Zaujat vnitřními traumaty své osobnosti, toužil Petr Iljič Čajkovskij pomocí hudebních výrazových prostředků vystihovat citová hnutí v plném rozsahu. Předpoklady této výpovědní schopnosti nacházel v operní hudbě, v níž zaujímá zvláštní postavení: z desíti dokončených oper si světový úspěch zachovala jen dvě díla. Jestliže skladatel považoval Evžena Oněgina za volné zpracování Puškinova veršovaného románu do lyrických scén, spojených dramatickými akcenty citových vztahů hlavních postav, pak se v Pikové dámě představil jako vyzrálý, zkušený tvůrce vzrušujícího hudebního dramatu.

Pikovou dámu, jejíž úspěšná premiéra zazněla v petrohradském Mariinském divadle 19. 12. 1890, komponoval Čajkovskij jako svou předposlední operu na libreto bratra Modesta Iljiče, upravené tentokrát podle stejnojmenné Puškinovy novely. Básníková předloha je přes pochmurný námět napsaná stendhalovsky střízlivě a věcně: stará hraběnka v podobě posmrtného přízraku prozradí důstojníkovi Heřmanovi, stíženému hráčskou vášní, pro úspěch ve hře tři karty, kteří jí kdysi vrátily prohrané jmění,

pod podmínkou, že se ožení s její vnučkou Lízou a nikdy více nesesedne k hráčskému stolku. - Puškinův příběh vyústí do logického závěru s ironickým podtextem.

Modest Čajkovskij dostal za úkol na přání ředitele carských divadel napsat pro bratra libreto k velké ruské opeře na francouzský způsob. Puškinovu dusnou povídku přetvořil na fantaskní drama s vášnivou emocionalitou, tajemnou osudovostí a tragickými omyly. Řadu motivů v ději změnil - Puškinova Líza není hraběnkou vnučkou, ale chudou schovankou, jejím vnukem je naopak Tomskij, Heřman i Líza u Puškina všechny události přežijí - Heřman pro ztrátu rozumu končí v ústavu pro choromyslné, Líza se provdá po hraběnkě smrti za syna kteréhosi správce statku. Kníže Jeleckij jako snoubenec Lízy a řada funkčních epizod v libretu jsou nápady Modesta, stejně jako skutečnost, že Heřman se stane hráčem z lásky k Líze, aby zbohatl a směl se o ni ucházet, kdežto Puškinův hrdina se jeví mezi kamarády-hráči jako pevný charakter, ale v srdci je sám utajený hráč a čeká jen na pravou příležitost.

Skladatel nebyl zprvu námětem příliš nadšen. Bratrovo libreto však doplňoval a psychologicky prohluboval - absurdní stránka Puškinovy novely ho postupně stále více fascinovala. Při komponování vrcholné scény v hraběnkě ložnici pocítoval podle vlastních slov „takovou hrůzu a děs, že nebude možné, aby totéž nepocítili i diváci!“ - To byl již rozhodnut uplatnit při realizaci díla veškeré své hudebně dramatické umění.

Puškinova předloha jevila v libretu všechny znaky temné fatality - ani síla lásky Heřmana a Lízy nepomohla nalézt světlé východisko, převážily zmar a zoufalství. V hudbě se - počínaje předehrou - chvěla předtucha čehosi neodvratného, proměnlivý refrén tří karet probouzel tíseň...

Ustávkami ztvárněné postavy opery jsou od úvodních výstupů poznamenány negativismem (Heřmanův démonismus, tajemstvím opředená stará hraběnka, Lízin vnitřní nepokoj a úzkost). Jakmile lehkavý Tomskij dokončil své baladické vyprávění o hraběnkě dobrodružství a hráčském umění z mládí, kdy Heřman sledoval každé slovo a od té chvíle byl ztracen, jeviště nadále ovládlo kouzlo záhadných tří karet. Vášnivá láska Heřmana k Líze narazila na novou překážku - urozeného snoubence Jeleckého. Rozrušen žárlivostí a vidinou bohatství, získaného hrou v karty, vstoupil do bludného kruhu osudu. Náhle zůstal sám! Zlom v Heřmanově nitru, v jeho dosavadním životě provázela prudká bouře jako hudební metafora.

Petr Iljič Čajkovskij byl vzdělaný umělec, světoobčan, cesty do ciziny mu rozšiřovaly obzor. Čerpal sice z ruské melodiky a z lidových rytmů, ale stylizoval je vlastní fantazií, obohacoval partituru harmonickou vynalézavostí a nástrojovou barevností. Operní drama podle Puškinovy literární předlohy vybavil hudbou silných výrazových i dramatických kvalit, vším, co považoval z kompozičního hlediska

v evropské operní tradici za nejlepší. Skladatelovu niternému stavu odpovídala nejvíce zádušná, teskná nálada, kterou promítl do vroucí, nostalgické melodické linie Lízy; této operní postavě připsal mnohé rysy beznaděje svého života. Partituru Pikové dámy vypracoval s citlivým použitím příznačných motivů v jemných, dynamických odstínech a s množstvím operních výrazových prostředků (emocionální nadsázka, působivé střídání prostředí, dokonalá ukázka „divadla na divadle“ v pastýřské mezihře na maškarním plese, velkolepý slavnostní sbor k uvítání cara ve 2. dějství). V tradičním ruském duchu vytvořil již zmíněnou, nezapomenutelnou scénu v hraběnkě ložnici: naposledy zde usíná se zmlouvající melodií z dobové francouzské opery na rtech životem unavená, stará žena, je vyrušena a k smrti vyděšena vetřelcem, ženoucím se bez skrupulí za fantomem tří karet... Orchester s názvuky napětí, přízračné šero, intimita dusné místnosti se svíčkami pod ikonami, devótní služebné, doznívající hraběnkina píseň... Dávna, galantní Francie nahlédla do partitury velkého ruského hudebníka.

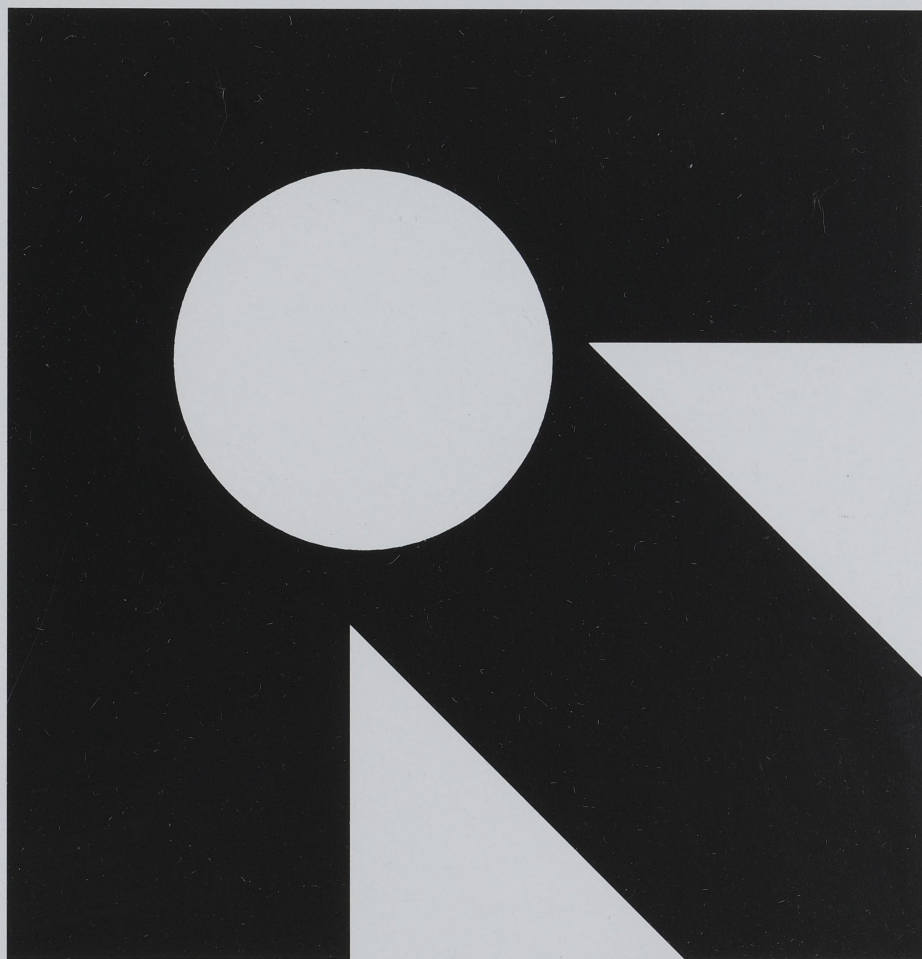
Marta Trnková

- Stará hraběnka, jedna z ústředních postav Puškinovy novely, skutečně žila. Jednalo se o kněžnu Natalju Petrovnu Golicynovou, matku moskevského generálního gubernátora, které za Puškinova času již bylo přes 90 let. V mládí žila v Paříži. Její vnuk vyprávěl básníkovi, že přišel babičku jednou požádat o peníze, když všechno prohrál v kartách. Peníze nedostal, babička mu však prozradila tajemství tří karet, jež se dověděla od starého přítele Saint Germaina, znalce života a světa. Vnuk vsadil na tyto karty a získal své peníze zpět - odtud obdoba příběhu, vyprávěného Tomskim. Realita se mísí s mystifikací, kabalistikou štěstí v hazardních hrách, oblíbených ve staré ruské společnosti, i s básnickou licencí Puškina. Piková dáma je básníkovou nejslavnější próza; k její popularizaci přispěla i Čajkovského opera. Měla tak přitažlivé kouzlo, že někteří mladí lidé - současníci premiéry - chodili tenkrát bázně kolem paláce, kde údajně strašila „Piková dáma.“

-MT-

ZA SPONZORSKOU POMOC DĚKUJEME

OKD

GENERÁLNÍ SPONZOR

Národní divadlo moravskoslezské

Ředitel: Ilja Racek
Šéf opery: Luděk Golat

PROGRAM VYDALO:
NÁRODNÍ DIVADLO MORAVSKOSLEZSKÉ
REDAKCE PROGRAMU: PhDr. MARTA TRNKOVÁ
VÝTVARNÁ ÚPRAVA: MIREK TITTLER
Vytiskly OSTRAVSKÉ TISKÁRNY, a. s.,
Novinářská 7, 709 70 Ostrava 1